

Mohácsi Endre

Szatmár és Várad kapcsolata az 1613. évi Báthory–Bethlen fejedelmváltás idején*

1613 az Erdélyi fejedelemség és a Királyi Magyarország történetében fontos és érdekes évnek bizonyult. Fontos, mert a fejedelemség életében komoly változást hozott Báthory Gábor¹ uralkodása után Bethlen Gábor² regnálása. Érdekes, mert a fejedelmváltást kísérő, az azt befolyásoló vagy éppen független események jól tükrözik a korabeli erőviszonyokat és a történések háttérében álló korszellemet és gondolkodásmódot. Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy milyen volt és miért volt fontos a szatmári és a váradai vár kapcsolata? Mert az 1570-es speyeri egyezménytől – az 1606-os bécsi békén és az 1607-es második hajdúfelkelésen keresztül – az 1608-as évig egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy Erdély nem könnyen „hódítható” vissza a Magyar Királysághoz, és egyre biztosabb a fejedelemség – mint állam – megszilárdulása. Azazhogy, amit Szamosközy István még Bocskai István életében megfogalmazott, az nem lett igaz: „[...] öt lábú burját ellett egy tehén Kolozsváratt az Farkas-utcában, az ötödik lába az utolsó jobb lábának az czőmbjából nőtt ki, körme volt mint az többinek, de az földet nem érte ezzel ez lábával. Én így jövendöltem felöle, hogy ez négy láb ez négy fejedelmeket jegyzi; az két első láb János Királ fiát³ és Báthori Istvánt⁴ az lengel királt, az utolsó bal láb Báthori Kristófot,⁵ az utolsó jobb láb Báthori Zsigmondot.⁶ Ez Báthori Zsigmond lábából származott ki ez ötödik láb, mely Bocskay Istvánt jelenti, ki mint Báthori Zsigmondnak avunculusa, azaz Báthori Zsigmond anyjának bátyja, mert Bocskay Erzsébet volt az Zsigmond anyja, Bocskay István néneje. – Miérthogy penig ez ötödik láb nem ér az földre, azt jelenti, hogy Bocskay István noha az erdélyi fejedelemségbe succedal, de nem leszen semmi maradéka kire szálljon az fejedelemség, hanem ez Bocskay ág deficiál.⁷ De ezeket az eventus mutatja meg ha így leszen vagy különben.”⁸

Rákóczi Zsigmond⁹ fejedelemségre jutása után is két várláncolat nézett farkasszemet egymással a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség határán. Ahogyan a Bécsi Haditanács fogalmazta meg még korábban Miksa¹⁰ császárnak: „A várrendszer az egyetlen eszköz, mely által Felség az ellenség erejét és előnyomulását feltartóztatni képes, és amely mögött országai és népei biztonságban lehetnek”.¹¹ Az egyik oldalon a Szatmár központtal – még a 16. század derekán – létrehozott szatmári vagy tiszántúli főkapitányság várai,¹² a másik oldalon az Erdély kapujának számító váradai vár és a határ különböző erősségei.¹³

* A X. Bihari Diétán (2017. december 7–8., Berettyóújfalun) elhangzott előadás írott változata.

¹ Somlyai Báthory Gábor (1589–1613) erdélyi fejedelem.

² Iktári Bethlen Gábor (1580–1629) erdélyi fejedelem.

³ János Zsigmond (1540–1571) erdélyi fejedelem.

⁴ Somlyai Báthory István (1533–1586) erdélyi fejedelem.

⁵ Somlyai Báthory Kristóf (1530–1581) erdélyi vajda.

⁶ Somlyai Báthory Zsigmond (1572–1613) erdélyi fejedelem.

⁷ deficiál: kihal (lat.)

⁸ Szamosközy 1877. 324.

⁹ Felsővadászi Rákóczi Zsigmond (1544–1608) erdélyi fejedelem.

¹⁰ Habsburg Miksa (1527–1576) német-római császár, magyar király.

¹¹ Szegő 1911. 52.

¹² Többek között Tokaj, Kálló, Ecsed, Kisváda.

¹³ Így például Várad, Huszt vagy Kővár.

A szatmári vár élén 1610-től a II. Mátyás¹⁴ által kinevezett nagylúcsei Dóczy András¹⁵ állt egészen a nádor – Thurzó György¹⁶ – haláláig, az 1616-os év végéig. A főkapitány kinevezése után azonnal nekilátott a reá bízott „végvár” megerősítéséhez, katonái és nem utolsósorban az önmaga jövedelmének növeléséhez. Így írt a nádornak 1610 szeptemberében: „*Vagyon eö Fel[sé]gének itt két öreg szabad hídja az Szamoson, kiktől semmi vám nem jár. Méltó volna azért, hogy Na[gysá]god eö Fel[sé]gével ezt proponálnán¹⁷ az vám fel állítását effectualná¹⁸ Na[gysá]god. Leg alább 1200. avagy 1500. forintra, esztendeig felmenne az jövedelme, mely jövedelem az vitézlő rendnek fizetésében nem meg vető segítség lenne. Irtan eö Fel[sé]gének is felőle, tudom Na[gysá]godnak consensusát ebben, ha meg engedi eö fel[sé]ge, magának eö fel[sé]gének könnyebbségére és jövedelmének evvel való öregbítésére. Az helyet láthatta Na[gysá]god mely épületlen. Magunk váltig erőlködiünk rajta, hogy segítsünk az mennyire lehet. Most egyik bástyának az egyik oldalát ki szintén le dűlőben volt, az eö fel[sé]gének kevés jobbágyinak segítségével építeni kezdtem, ez ősszel el is végezem. Az cigányokat is reá fogtam, egy ároknak a földje igen leromlott, azt hordatom ki velek. Csak volna kivel meg hídja na[gysá]god, az üdőt nem mulatnám hiában.*”¹⁹

Várad ősi vára, mely ebben az időben Erdély legtekintélyesebb erősségei közé tartozott, Rhédey Ferenc²⁰ főkapitány vezetése alatt védte a fejedelemség kapuját. Rhédey Ferenc felvidéki nemesi családból származott, ám az 1600-as évek elejétől Erdélyben harcolt először Székely Mózes,²¹ majd Bocskai István²² oldalán. 1608 elején, amikor már Báthory Gábor, sőt Rudolf császár²³ is szorongatta (öreg) Rákóczi Zsigmondot, Erdély fejedelmét, hogy mondjon le trónjáról, Rákóczi Báthory sógorát, Bánffy Dénest²⁴ elmozdította a vár éléről és a Fejedelemséghez hű kipróbált katonát, Rhédey Ferencet tette meg Várad kapitányává. Rhédey Rákóczi lemondása után Báthory Gáborhoz is hű maradt. Később, amikor 1611. június végén Forgách Zsigmond²⁵ és Dóczy András hadserege – mely egy rövid időre kiegészítettett Nagy András²⁶ több ezres hajdúserégével – Erdélyre tört és eleinte sorban hódoltatta a városokat, amerre járt, Várad Rhédey Ferenc vezetésével tartotta magát, sőt a szatmári kapitány által küldött ostromlókat is szétverte katonáival.

Az 1608-ban a fejedelmi székbe ülő somlyai Báthory Gábor mindössze 19 éves volt, viszont nevelőatyjának, ecsedi Báthori Istvánnak közbenjárására már 1604-től Kassán tartózkodott Bocskai környezetében, és a politikai viszonyok megismerése mellett sok, később fontos történelmi személlyel is találkozott. Ilyenek voltak többek között Bethlen Gábor és Rákóczi György későbbi fejedelmek. A katolikus, „hajdúbarát” Báthory-sarj Erdély élén jó megoldásnak tűnt mindkét császár birodalmában. Azonban a bécsi udvar és a nádor Báthoryba vetett hite 1611-re nagyban csatlakozott. Ugyanis az ifjú fejedelem sokak szerint inkább Báthory Zsigmondra és nem a lengyel király Báthory Istvánra hasonlított. Az ellene vezetett büntetőhadjárat kudarcba fulladásával 1611 decemberében

¹⁴ Habsburg (II.) Mátyás (1557–1619) német-római császár, magyar király.

¹⁵ Nagylúcsei Dóczy András (?–1619) szatmári, majd felső-magyarországi főkapitány.

¹⁶ Bethlenfalvi Thurzó György (1567–1616) nádor.

¹⁷ proponál: javasol, indítványoz (lat.)

¹⁸ effectual: megvalósít (lat.)

¹⁹ MNL OL E 196. Fasc. 57. No. 3.

²⁰ Kisorédei Rhédey Ferenc (1560–1621) váradí főkapitány, Bihar vármegyei főispán.

²¹ Siménfalvi Székely Mózes (1553 körül – 1603) erdélyi fejedelem.

²² Kismarjai Bocskai István (1557–1606) erdélyi fejedelem.

²³ Habsburg Rudolf (1552–1612) német-római császár, magyar király.

²⁴ Losonci Bánffy Dénes (?–?).

²⁵ Gácsi Forgách Zsigmond (1559–1621) felső-magyarországi főkapitány, nádor.

²⁶ Miskolci Nagy András (?–1612) hajdú vezér.

úgy állt bosszút Szatmáron, hogy katonáit a vár környékén helyezte el téli szállásra, ami egyenlő volt a falvak és nemesi kúriák állandó zaklatásával. Annak ellenére, hogy a Thurzó György által megszervezett tokaji tárgyaláson²⁷ békét kötöttek, Báthory meggondolatlan, kapkodó, később pedig bizalmatlan politikája odáig vezetett, hogy 1612-re bizalmasai – köztük Ghiczy András²⁸ és Bethlen Gábor is – elhagyták, és teljesen magára maradt. Így írt erről Dóczy Thurzónak: „*Az itt való állapot felől Nag[y]sá[od]na]k írni egyebet mostan nem tudok, hanem continuáltatik az, hogy Bettlen Gábor igen sollicitálja az törököt, hogy most az ideje ha be akarnak Erdélyben menni.*”²⁹

És az 1613-as év pedig vízválasztó volt a Fejedelemség számára. Bár az 1612-es évet Báthory minden negatívum ellenére jól zárta, azaz Ghiczy András Portára küldött követének pártütését leverte és az ellenálló Brassóba is bevonult, a török nem tűrte tovább fejedelemségét: „*[...] mert valameddig az tii jó emlékezetű eleytektől keresett szabadságos békeségteknek idején Hatalmas Császárunknak bűségében megmaradtatok, mind az ideig Országok békeségben volt. De sok rendben ide küldetett követeteknek könyörgéséből megértette Hatalmas Császár Báthorij Gábor miatt való sok nyomorúságokat. [...] Tudástokra legyen azért, hogy Ő Hatalmasságától ti nektek segítségetekre mostanában szép hadakkal, Kanisai Bekler Bek Szkend[er] Passa boczatattott, a' végre hogy Isten akarattjából ti tetteket Báthorij Gábortól meg szabadíczon.*”³⁰ Báthory minden bizalmát a bécsi udvarba és a szatmári kapitányba vetette, és igyekezett a Fejedelemség ügyeinek történéseiről azt tudósítani: „*Istennek hála semmi gonosz híriünk nincsenek, úgy vagyon, hogy Bethlen Gábor mellé gyűlt volt egy néhány Török, de azok is el oszlottanak. Az Portára bocsatott fő követiünk is csak mostanság érkezék levele, kiben azt írja, hogy minden kívánságinkra jó válaszok vagyon. Az mint értjük Bethlen Gábor vagy az Patyolatot teszi fel, vagy az Tenger vizét issza meg, de egyiknek meg kell lenni. Ez után is ha mi híreink lesznek, örömet kedveskedünk kegyelme]dnek írásunkkal.*”³¹ – írta július 3-án a fejedelem.

Mivel a Bethlen Gábor problémája csak egyre nőtt, Báthory hozzálátott a védekezéshez, azonban Bécs segítsége nélkül nem boldogult volna, így a magyarországi birtokairól is kívánt katonákat toborozni, amit Dóczyék megakadályoztak. Elkeseredésében így írt a szatmári kapitánynak: „*Ez az kegyelme]d jó akaratjához és az szomszédsághoz nem illenék, nem ilyen reménységünk volt kegyelme]dben. Ha eő felsége számára kívántatnék valami had, nembogy mi azt meg nem engednénk, de magunk személyiünk szerint is készek volnánk az eő felsége ellensége ellen segítségre menni.*”³² Szeptemberben, mikor javában folytak a csaták Báthory serege és a török had között, maga a váradi kapitány írt levelet a szatmári kollégájának: „*Értem az kegyel]med írását minden részeiben, az holott írja kegyel]med, hogy sincere írjak, az Törökök állapotja felől. Ezelőtt is voltaképpen megírtam kegyelmed]nek az Törököknek Erdélyre való jövetelét, annyival inkább elhitem, hogy eő Feöl[sé]ge értésére adta. Azért mostan sem írhatok kegyelmed]nek egyebet, az mely Török havas alföldében volt által jött az havason. Az Szekender Bassa elől járójával, az Vas kapun igen meg harcoltanak az eő Feöl[sé]ge táborában levő vitézekkel. Az Gynlai Törökökben is feő embereket fogdostanak, Heder Agát is elevenen fogták. Az Lippay, Jenei vitézek is az Török táborának hátulján kapdosnak, mostan is bizonyos csaták vadnak Szeged fele. Immár Kege]del]med jól értheti az híreket. Azért szinte mostan kívántatnék magyar országból az segítség Erdélyben. Isten tartsa meg jó*

²⁷ A tokaji megegyezés előkészítése és aláírása Thurzó György áldozatos munkájának eredménye volt, amelyet 1611. december 29-én ratifikáltak a szemben álló felek képviselői.

²⁸ Ghiczy András (?–1612) hajdúvezér, 1612-ben török fejedelmjelölt.

²⁹ MNL OL E 196. Fasc. 58. No. 14.

³⁰ Döbrentei 1828. 1919.

³¹ MNL OL E 173. 1. csomó. 283. o.

³² MNL OL E 173. 1. csomó. 285. o.

*egészségbe kegy[elme]det. Datum ex Arce Varadien 2 die septembris Anno Domini 1613. Franciscus Redey.*³³

Egy hónappal később, október 3-án Dóczy András Rátóthy Gyulaffy Miklóst küldte követségbe Báthory Gáborhoz, akit a Kolozsvár melletti táborában talált meg. A fejedelem hadai éppen a tatár seregek előnyomulását próbálták visszatartani, nyilvánvalóan kevés sikerrel. Gyulaffy Dóczynak írt levelében részletesen leírta a fejedelemmel való találkozását és annak részleteit. Báthory kérlete a követet, hogy mihamarabb írjanak II. Mátyásnak, intézkedjék felmentőseregről, mert ő már végzett a török kapcsolatokkal. Ennek bizonyítására ezt írta: „Mert ha én az Törökkel akartam volna végezni, esküszöm az Istenre csak az egy Lippával kiküldöttem volna országomból, és békével maradhattam volna, de Isten azt ne adja igaz Magyar lévén én Anyámról, Anyámról és az Báthory nemzetnek szintén végső maradványa, hogy az Magyar Nemzetnek és utánam következő Fejedelmeknek véghezjárnak, csak legkisebbikével is kereskedjem és azszal keressek magamnak megmaradást ki könnyön meg lehet vala.”³⁴ Ugyanakkor Várad dolgában is rendelkezett Dóczy és az uralkodó irányába: „Az mi pedig az Várad dolgát illeti, Hogy eö Feöl[sé]ge én tölem Váradot kívánja, miért cselekszi ezt eö Feöl[sé]ge, kicsoda az, ki eö Feöl[sé]gének azt adta tanácsul, és azt mondta, hogy én abban nem tartok elég Praesidiumot, és élest is tartottam és ezután is tartok. Jusszon eszébe eö Feöl[sé]gének az Confoederatio minden pontjában, az holott ez vagyon, Bathoreo anteri cum omnibus ad Transylvaniam Pertinentibus. Micsoda Fejedelem volnék én, ha azt cselekedném, és Országomat apasztanám...”³⁵

Báthory októberre Váradra szorult be hajdúkatonaival együtt, és innen is írta utolsó leveleit Szatmárra. Ekkorára már Rhédey is elpártolt mellőle, ami nem is csodálható, mivel évek óta Bethlen Gábor bizalmasa volt. Október 21-én a kolozsvári országgyűlés távollétében elbúcsúzott tőle és Bethlen Gábort választotta meg Erdély új fejedelmének. Jól példázza Báthory Gábor utolsó napjait Nagy Tamás követ levelének részlete, melyet a szatmári várkapitánynak írt 1613 októberében: „Engemet Nagy Tamást fő Capitán Uram ö Na[gy]sá[ga] Váradra küldvén vigyázásnak okaért, én az mit láttam, hallottam közelesem szerint azt referálok fő Capitán Uram ö kegy[elme] előtt. Báthory Gábort eö föl[sé]gét Váradon hagytam, Erdélyi Urakat, fő embereket mellette ezeket láttam: Kamuthy Farkast, Géczy Andrást, Wesselényi Pál Uramat eö Na[gy]sá[ga]t. Étekefogói, komornyíki és egyéb környölötte való szolgálait. Szolgájakat széllyel mind ki bocsátották, mert nincs mivel élnie Váradon, sőt maga is az fejedelem nagy fogyatkozással él Váradon. Semmi egyéb hada nincs eö föl[sé]gének környölötte, hanem az Török István alatt való, kik mindenestől is őt vagy hat százan vannak. Simonyi Györggyel az mi kevesen voltak, benn voltak, de azok is mind ki kéredztettek az fejedelemtől, ki mindenestől is nincsenek százan. Mostan connotálna³⁶ az fejedelem mindeneiket melléje de senki nem megyen. Sőt az Várady Capitán Rhédey Ferenc is Szentjónban, kastélyában vagyon, Váradba nem megyen. Váradon létemben hallottam eö F[e]l[sé]ge trombitásának az főbbekből, mondván: »Hallottam maga szájából az fejedelemnek eö Fel[sé]gének: Ím nem segínek meg az beste lélek kurvák Magyar országból, de bizony tromfal ütöm, ha Lippát, Jenőt oda kell adnom is az Törököknek.« Vettem azt is eszemben, hogy ott Váradon valakik mellett vannak eö Fel[sé]gének, mind el búcsúztanak és kéredztettek tőle, hogy tőle meg válhassanak. Rettenetes nagy dissenziót láttam udvarnépe között, ki halhatatlan és mondhatatlan félnek egymástól, hogy egyik az másikat előtte el ne árnlja, kiért Isten baragja rajtok. Váradban magam is jártam, de soha véghezaj gondviseletlenebbül nem láttam mint Várad. Az aranyas bástyán is jártam, de sehol egy Darabontnál

³³ MNL OL E 196. Fasc. 60. No. 16.

³⁴ MNL OL E 196. Fasc. 60. No. 17.

³⁵ Uo.

³⁶ konnotál: megjegyez (lat.)

*többet nem láttam. Az kapun, hogy be mentem is harmadmagammal, még csak azt sem kérdették meg, micsoda ember vagy, avagy honnét jöttél.”*³⁷

Miután Báthory Gábort október végén Váradon a hajdúk meggyilkolták, új helyzet állt elő a politikában. A bécsi udvar a maga szemszögéből szeretett volna „rendet tenni” Erdélyben. A fő irányvonal az volt, hogy óvatosan benyomulva a Fejedelemség területére, ott minél nagyobb területet és minél több erősséget a maga számára átpartoltatni, avagy „hódoltatni”. A lehetőség adott volt, ugyanis korábbi puhatolózások alkalmával sikerült kideríteni, hogy jó néhány várkapitány szívesebben tartozna a Habsburg fennhatóság alá. Ilyen volt például Huszt, Kővár, Nagybánya, Tasnád, de még Ecsed is. Dóczynek Szatmáron 2000 katona állt rendelkezésére a várak hódoltatására. A „meghajló” erősségek mellett a nagy kérdés Várad vára volt, ahol Báthory halála után – Rhédey távollétében – lehetőség nyílt volna a gyors megszerzésre. Ám Abaffy Miklós³⁸ tokaji kapitány gyors távozása után lassan elhalványult a remény, hogy a várban lévő katonákkal tárgyalások útján megegyezzenek. Bethlen természetesen nemtetszését fejezte ki, és azonnal levelet küldött a szatmári kapitánynak: *„Mit kívánjon az kívül is keresztyén életünk és hivatalunk egy nemzetek lévén, mire viseljen, hogy egyikünk az másink nyavaháját, veszedelmét igaz szívbeli fájdalommal magáénak lenni tulajdonítja. Ezen jó indulatnak és dolognak magunk részéről, hogy igaz tökéletességgel való őrizői vagyunk. Három nyilván való okokból szemeddel el hitetjük világosan. Egyik, hogy az mikor az Hatalmas Császár kész hadaival sem voltunk és akarattunk szerint is cselekedettünk volna. Semmi ártalmára csak batára szélire való menetellel is Magyar Országunk nem igyekeztünk. Másikkal, hogy annak utánna is sem titkon, sem nyilván az ő Fel[sé]ge Császár Urunk birodalmában semmit nem practicáltunk még csak egy szolgát is, kedve ellen ő Fel[sé]ge alól ide nem hittünk, nem idegenítettünk. Harmadik, hogy most is immár sok ideje, sőt kezdetitől fogva bódog fejedelemségünknek mind tudjuk és értjük onnan az ő Fel[sé]ge részéről, de fő képpen Zakmarbul szüntelen ide és az mi kicsiny birodalmunk ellen, ahhoz tartozó végbázakban lévő Capitánokkal mit tractál K[egyel]med, mind ígérettel és adománnyal tölünk el szakasztani igyekezte.”*³⁹

A fejedelem természetesen nem érte be ennyivel, diplomáciai kapcsolatai révén – a török közbenjárására – II. Mátyást egyezsége bírta Nagyszombaton 1615 májusában. Az egyezés szerint Bethlen elismerte, hogy Erdély és a Partium a magyar koronához tartozik, hogy a törököt kivéve minden ellenséggel szemben katonai segítséget nyújt, és nem utolsósorban elismerte a vallás szabad gyakorlását. Másik részről Mátyás elismerte Bethlent erdélyi fejedelemnek és lemondott az összes 1613–14-es hódításáról.

Szatmár és Várad tehát továbbra is „farkasszemet” nézett egymással a határ mezsgyéjén. Szerepük nagyjából egészen az Erdélyi Fejedelemség fennállásáig megmaradt, amely jól példázza a korabeli háborúban a végvárak jelentőségét.

³⁷ MNL OL E 196. Fasc. 60. No. 18.

³⁸ Abaffy Miklós (1540–1571) tokaji várkapitány.

³⁹ MNL OL E 196. Fasc. 58. No. 18.

Endre Mohácsi

The Relationship of Szatmár and Várad During the Báthory–Bethlen Change of Prince in 1613

1613 is an important date both in the history of the Royal Hungary and of the Principality of Transylvania.

In this year, the Turks put an end to the reckless and inordinate political career of Gábor Báthory, helping his former devotee, Gábor Bethlen, into the throne of Transylvania. With this, a long blooming started in the life of the Principality.

The centre of Bihar county, the castle of Várad played an important strategical role already during the 15-Year War, Várad meant the gate to Transylvania. The Royal Hungary put efforts into getting the castle back – in vain – even after the death of Gábor Báthory. András Nagylucsei Dóczy received order for the turning over of Várad first as a royal commissioner, and then as the chief of the Castle of Szatmár.

In my study, I present the relationship of the two castles in the closing days of the principality of Gábor Báthory based on the extensive correspondence of the chief of Szatmár.

Források

Levéltári források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
E 173	Magyar Kamara Archivuma. Családi és személyi fondok. Archivum Familiae Dóczy.
E 196	Magyar Kamara Archivuma. Családi és személyi fondok. Archivum Familiae Thurzó.

Forráskiadványok

Döbrentei 1828.	Döbrentei Gábor: Erdély Híztóriájához tartozó Emlék-írások. In: Felső-Magyarországi Minerva, 4. (1828) 4. sz. 191–1923.
Szamosközy 1877.	Szamosközy István történeti maradványai 1566–1603. Bp., 1877. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar történelmi emlékek. Második osztály. Írók. 29. kötet.)

Szakirodalom

Szegő 1911.	Szegő Pál: Végváraink szervezete a török betelepítésétől a ti-zenötéves háború kezdetéig. (1541–1593). Bp., 1911.
-------------	---